

ÖSSZEVONT VÁLASZ AZ OPPONENSI VÉLEMÉNYEKRE

Dúll Andrea: „Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai” című akadémiai doktori értekezéséről

Hálás köszönetemet szeretném kifejezni Opponenseimnek, Ferkai András, Kapitány Gábor és Kállai János professzoroknak, hogy megtiszteltek azzal, hogy vállalták értekezésem bírálatát és értékes észrevételeikkel, valamint számos továbbvivő gondolattal, javaslattal gazdagították a környezetpszichológia és az építészet kapcsolatáról kifejtett gondolataimat. Opponenseim véleményére az ismétlések és átfedések elkerülése miatt, az előírásokkal összhangban, összevontan szeretnék válaszolni.

Először az értekezéssel kapcsolatos formai észrevételekre térek ki.

Ferkai András és Kállai János felhívták a figyelmemet az irodalomjegyzék és a mellékletek néhány pontatlanságára. Köszönöm Opponenseim javaslatát, egy esetleges publikálás esetén mindenképpen pontosítom a hivatkozások sorrendjét és átgondolom a mellékletek kérdéskörét.

A továbbiakban Opponenseimnek az értekezés struktúrájával kapcsolatos felvetéseire válaszolok.

Mindhárom Opponensem foglalkozott valamilyen formában az értekezés nem hagyományos szerkezetével. Ferkai András és Kállai János észrevételei a doktori mű elméleti részének (a II. fejezetnek, azaz a „könyv”-nek) szerepére vonatkoztak, és arra, hogy hogyan kapcsolódik össze az elmélet és a három empirikus vizsgálat. Kapitány Gábor elsősorban arra figyelmeztet, hogy – amennyiben a dolgozat valóban megjelenik könyv formájában – érdemes gondosan átgondolni a pszichológusokat és az építészeket közösen megszólító témákat. Mindhárom Opponensem említi, hogy ismétlések teszik nehezkessé a disszertáció olvasását.

Köszönöm Opponenseim észrevételeit és építő jellegű kritikáit. A disszertáció struktúrája valóban némiképp eltér a tudományos értekezések esetében megszokottól. A munka egésze nem monografikus igényvel íródott. Két fő része egy önálló „könyv” (II. fejezet) és egy empirikus rész, amely három, önálló – de azért a „lokalitásélmény vizsgálata” környezetpszichológiai téma mentén összefüggésbe hozható – vizsgálatot (III., IV., V. fejezet) foglal magába. A dolgozat tehát valójában 4 önálló, de szervesen össze is kapcsolódó egységből áll. A „könyv” egy teljesen új, monografikus igényvel megírt mű, amit szándékom szerint a későbbiekben – természetesen átdolgozás után, és az empirikus fejezetek nélkül – egy pszichológusoknak és építészeknek is szóló környezetpszichológiai témájú könyv formájában szeretnék megjelentetni. Köszönettel megfontolom Ferkai András javaslatát, hogy egy másik, kézikönyv-jellegű monográfiában kevésbé elméleti-történeti, hanem inkább a gyakorlatba is átfordítható környezetpszichológiai tudást is összefoglaljak. Visszatérve az értekezés struktúrájára: a „könyv” tehát nem egyszerűen bevezetője, megalapozása az empirikus kutatásoknak, hanem teljesen önálló, a környezetpszichológia tudományág külföldi és hazai kialakulását és fejlődését több mint másfélszáz oldalon összegző munka, amelynek keretében – mivel a disszertáció egyik célja a tudományterület hazai megalapozásának bemutatása – igyekeztem ennek a célnak alárendelve bemutatni saját, ezen a területen végzett, a környezetpszichológia itthoni, a külföldön már létező tudományterületről független megalapítására és fejlesztésére irányuló tevékenységemet is. A „könyv” tehát önállóan is olvasható, ugyanakkor számos, az empirikus vizsgálatokban elemzett téma általános összefoglalását is tartalmazza – és ennyiben, mintegy általános háttérként, fel is vezeti az empirikus kutatásokat. Azért szerepel a „könyv” többnyire így, idézőjelben az értekezésben, hogy ezt a kettős pozíciót ezáltal még inkább jelezzem. A vizsgálatok fejezeteit is úgy írtam meg, hogy azok teljesen önállóan, akár függetlenül a „könyvben” foglaltaktól is olvashatók legyenek, de a tárgyalt kérdések tágabb, történeti-szemléleti kontextusa a „könyvben” visszakereshető legyen. A vizsgálatokat tárgyaló fejezetek elméleti bevezetőiben minden más tekintetben a tudományos kutatások ismertetésének megszokott hagyományainak megfelelően jártam el: specifikusan felvezettem az adott vizsgálati téma elméleti kontextusát, fokozatosan ráfókuszálva a kutatásra.

Ugyancsak mindhárom Opponensem említi az ismétlések kérdését. A disszertációban szándékom szerint elkerültem az ismétléseket, ugyanakkor elfogadom, hogy a fent említett szerkezetből eredően néhány helyen az ismétlés érzete (Ferkai András szavaival: „déja vu” érzés) keletkezhet az olvasóban.

Összességében köszönöm Opponenseimnek az értekezés szerkezetére vonatkozó hasznos észrevételeket, amelyeket a disszertáció anyagának publikálásakor mindenképp figyelembe fogok venni.

Mindhárom Opponensem számos, igen izgalmas és továbbgondolásra serkentő tartalmi észrevételt tett az értekezéssel kapcsolatban. Ezek a felvetések értékes hozzájárulást jelentenek mind a disszertációban leírtakhoz, mind a környezetpszichológiai szemlélet és tudás alakulásához.

Kállai János és Kapitány Gábor felvetik, hogy kívánatos volna alaposabban kifejteni az egészség és a környezet pszichológiai kapcsolatát. Kapitány Gábor javasolja, hogy ebben a témában érdemes lenne utalni a 60-as évek gyermekórházak környezetének kialakítására irányuló „laikus” kezdeményezéseire, akár csak a hasonló iskolai törekvésekre. Köszönöm Opponenseim érdeklődését a témák iránt és javaslataikat.

Épp jelentősége és újszerűsége miatt a disszertációban is több helyen¹ tárgyalom az egészség és a környezet általában vett pszichológiai kapcsolatát, és mind ezt a problematikát², mind az oktatási környezetek³ témáját másutt, több tanulmányban magam is kifejtettem. Kapitány Gábor opponensemnek teljesen igaza van abban, hogy már a hatvanas évektől voltak „laikus” törekvések itthon is a gyermekórházak környezet-kialakításában. Ennek igen kiváló példája Sedianszky Éva gyermekorvos kiemelkedő munkássága a félelemmentes gyerekváróval⁴ kapcsolatban, aki az alaposan, jó érzékkel végigvitt váróterem-átalakítások (pl. belmagasság-csökkentés, gyerekbarát színezés, akvárium stb. a váróban) hatásait a félelemcsökkentésre⁵, illetve az orvos-beteg kapcsolatra⁶ hatásvizsgálatokkal is igazolta. Az oktatási környezetekkel kapcsolatban pedig egyrészt a 70-es évektől folyó intenzív, az iskola tágabb környezetének hatásával foglalkozó, részben ököpszichológiai inspirációval zajló kutatómunkára érdemes utalni, másrészt az ezzel párhuzamosan zajló reformpedagógiai kísérletekre, iskolaalapításokra, ahol – jó pedagógiai érzékkel és lehetőségeikhez képest – kialakítják az alternatív tanítási-nevelési koncepciókhoz illeszkedő fizikai környezetet is. Köszönöm Opponenseim kérdéseit, hiszen mind az egészségügy, mind az iskolai oktatás-nevelés témakörében hosszú és termékeny múltra tekint vissza az a szemlélet Magyarországon is, hogy a gyógyító és a pedagógiai tevékenységet ahhoz szervesen illeszkedő környezetben kell(ene) végezni. Ennek a szociofizikai kontextusnak a kialakításában és fenntartásában manapság aktív szerepet tud vállalni a környezetpszichológia.

Ferkai András kiemeli, hogy a környezetpszichológia kialakulásának időszakában több építész (Christopher Alexander, Robert Venturi, Aldo Rossi) is vizsgálta – alapvetően pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai kutatásokra hivatkozva – az emberi környezet otthonosságát, a „jó működés kritériumait”⁷.

Köszönöm Opponensemnek az észrevételt és a szakirodalmi javaslatokat, és teljesen egyetértek azzal, hogy az építész szakma kompetenciáinak, fogékonyságának és a társtudományokhoz való kapcsolódásának még árnyaltabb bemutatása gazdagabb és tárgyilagosabb képet adhat a környezetpszichológia megszületésének időszakáról. Válaszomban szeretném megjegyezni, hogy értekezésemben Christopher Alexandert (és az ugyancsak megemlített Hajnóczi Gyulát) nem „pszichologizáló”, hanem „pszichológuslelkű”⁸ építészeknek neveztem, amivel a pszichológiához való szoros kötődésüket szerettem volna kifejezni.

Ferkai András további, tételes megválaszolást igénylő kérdései:

- Az értekezésben megfogalmazott ígélet ellenére nem a Groat & Després (1991) tanulmányában szereplő öt jellemző (stílus, kompozíció, típus, morfológia, hely) alapján történik a kutatások áttekintése, hanem hét alfejezetben.

¹ Például: II.8. A város: túlingerlő, egészségtelen, és a természet antitézise? In Dúll, A. 2017. *Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai*. Budapest: Akadémiai doktori értekezés. pp. 56–71; IV. 6. Helykötődés, helyidentitás és pszichológiai egészség: környezeti egészségpszichológiai kontextus. Uo., pp. 255–259

² Dúll, A. 2012. *Környezet-pszichológia-egészség*. In Zs. Demetrovics, R. Urbán, A. Rigó, & A. Oláh (Eds.), *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I.: Személyiség, egészség, egészségfejlesztés* (pp. 337–392). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

³ Dúll, A. 2007. *Edukációs környezetek: oktatási-nevelési helyszínek környezetpszichológiája*. In Zs. Demetrovics, R. Urbán, & Gy. Kökönyei (Eds.), *Iskolai egészségpszichológia* (pp. 44–69). Budapest: L'Harmattan. // Dúll, A., & Lippai, E. 2015. *Az iskolai környezet üzenetei: környezetpszichológiai elemzés*. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 47–73). Budapest: L'Harmattan. // Dúll, A. 2017. *A környezetpszichológia az iskolában*. In K. N. Kollár, & É. Szabó (Eds.), *Pedagógusok pszichológiai kézikönyve* (pp. 85–110). Budapest: Osiris.

⁴ Sedianszky, É. 1979. A „félelemmentes gyermekváró”, mint az orvos-beteg kapcsolat pozitív irányításának új lehetősége. *Gyermekgyógyászat*, 30(1), 21–27.

⁵ Sedianszky, 1979.

⁶ Sedianszky, É. 1982. A "Félelemmentes Gyermekváró" feszültségcsökkentő hatásának objektív felmérése. *Gyermekgyógyászat*, 33(1), 133–140.

⁷ Ferkai, A. 2018. *BÍRÁLAT Dúll Andrea: Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálata című akadémiai doktori értekezéséről*. p. 3.

⁸ Dúll, 2017. p. 16.

Opponensemnek igaza van. A kompozíción belül, az elvégzett kutatások feloszthatóságát figyelembe véve, pontosítás céljából bevezettem két fogalomkört (dimenzionalitás és komplexitás), és e felosztás mentén (a kompozíció alfejezeten belül további két alfejezetben) tárgyaltam a kompozíció témakörében végzett környezetpszichológiai vizsgálatokat.

- Mit keres egy helyiségek belmagasságát vizsgáló kutatás a városról szóló fejezetben?

Az említett kutatás⁹ „A város mint a vidék/természeti környezet antitézise? Környezetpreferencia és agyi folyamatok” című alfejezet¹⁰ részeként a cím második részének szellemében került ide, mivel a tanulmány az építészeti tér és az agyműködés kapcsolatát vizsgálta. Opponensemnek igaza van: a leírásnak máshol szerencsésebb helye lett volna az értekezésben.

- A Típusról írottak kapcsán nem helyénvaló az „érdekesség” kiemelése.

Az értekezésben valóban nem fejtettem ki, hogy itt pszichológiai „érdekességről”¹¹, azaz az épület pszichológiai jelentésének arousalkeltő jellegéről van szó. Ha az idegrendszeri háttéraktivitás túl magas, akkor az épület „túl érdekes” (túlstimulál, „megfejtése” túl sok kognitív és affektív erőfeszítést kíván), ha pedig túl alacsony, akkor az épület fiziológiai–pszichológiai értelemben véve nem érdekes, unalmas – akár épp egy típuson belül.

- Végül – megköszönve Ferkei András észrevételeit – két pontosítást valóban meg kell tennem: az 1990-es évek közepén Amerikában valóban nem „új nemzeti építészettől”-ről beszélünk, mint ez a disszertációban két lábjegyzetben¹² is helytelenül szerepel, hanem a szövegtestben helyesen feltüntetett új vernakuláris (népi) építészetről. Az 1980–90-es években épült irodaházak esetében pedig valóban az eredeti szövegben¹³ sem balusztrád szerepelt, hanem korlát (*railings*).

Egyetértek Kapitány Gábor mobiltelefon-használattal kapcsolatos felvetésével, miszerint lehetséges, hogy a „kiberalapú környezetorientáció” megnyilvánulásaként romlik a külső figyelemkoncentráció”¹⁴.

A kiberalapú környezetirányultságú¹⁵ emberek az internetet jellemzően nem feladatvégzésre vagy pusztán szórakozásra használják, hanem az életük jelentése, az identitásuk alapja az immerzív virtuális környezet. Ez valóban járhat azzal a következménnyel, hogy romlik a külső figyelemkoncentráció. Árnyalja az értelmezést, hogy egyre több vizsgálat mutatja ki, hogy pusztán a mobiltelefon jelenlétében is változnak például a személyközi interakciók. A mobil technológia (nemcsak a telefon!) használata mintegy elmosza a munka és a magánélet határait¹⁶, a hagyományos idői és téri tevékenységhatárokat. A problémakört a jövőben a környezetpszichológiának mindenképpen vizsgálnia kell.

A továbbiakban Opponenseimnek a tartalmi észrevételekhez kapcsolódó módszertani felvetéseire szeretnék válaszolni. Köszönöm mindhármójuknak, hogy szakértelmükkel pszichológiai, antropológiai, szociológiai, építészeti, építészetelmélet és –történeti szempontokkal bővítették ismereteimet, gazdagítva szemléletemet is.

Bevallom, nagy örömmel töltött el Ferkei András kérdése, miszerint tényleg még mindig bizonygatni kell-e környezetpszichológia önállóságát és eredményeit. Nagyon megnyugtató számomra Opponensemnek az – az egyébként saját szakmai tapasztalataimmal is egybevágó – közlése, hogy az építészek elismerik a környezetpszichológiát. Úgy vélem, a pszichológusok számára sem önmagában a terület létjogosultságát kell már bizonyítani. Amellett azonban, hogy a tranzakcionális szemlélet operacionalizálható, érdemes érveket és kutatásokat felsorakoztatni a pszichológiában. Ez is értekezésem vállalt céljai közé tartozik: az elvégzett vizsgálatok szándékom szerint azt is igazolják, hogy a tranzakcionális szemléletben végezhető jól megalapozott tudományos kutatások, amelyekben a kvalitatív és kvantitatív módszerek ötvözése a célravezető.

⁹ Vartanian, et al., 2015. Architectural design and the brain: Effects of ceiling height and perceived enclosure on beauty judgments and approach-avoidance decisions. *Journal of Environmental Psychology*, 4, 10–18.

¹⁰ Düll, 2017. pp. 58–61.

¹¹ Berlyne, D. 1974. *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton-Century-Croft.

¹² Düll, 2017. 379. és 381. lábjegyzetek, p. 213.

¹³ Gifford, R., Hine, D. W., Muller-Clemm, W., Reynolds, D. J., & Shaw, K. T. 2000. Decoding modern architecture: A lens model approach for understanding the aesthetic differences of architects and laypersons. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 163–187.

¹⁴ Kapitány, G. 2018. *Opponensi vélemény Düll Andrea: „Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai” című akadémiai doktori értekezéséről*. p. 4.

¹⁵ Misra, S., & Stokols, D. 2012. A typology of people–environment relationships in the Digital Age. *Technology in Society*, 34, 311–325.

¹⁶ Pauleen, D., Campbell, J., Harmer, B., & Intezari, A. 2015. Making sense of mobile technology: The integration of work and private life. *SAGE Open*, 2015. April–June, 1–10. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244015583859> (letöltve: 2018. 04. 28.)

A három empirikus vizsgálatban, több formában is alkalmazott mentális térképezés elméleti megközelítésével és módszertanával kapcsolatban mindhárom opponensem inspiráló felvetéseket fogalmazott meg.

A térszakértő és térlaikus egyetemi hallgatói csoportok első önálló szociofizikai lokalitásélményét mentális térképezéssel feltáró (I.) vizsgálattal kapcsolatban Kállai János és Ferkai András, a Nivegy-völgyi kutatással kapcsolatban Kapitány Gábor is rákérdez a mentális térkép konstruktumának értelmezésére és elemzési módszertanára. A szakmai álláspontok már a terminológia tekintetében sem egységesek: van, aki szinonimaként¹⁷ használja a kognitív és mentális térkép kifejezéseket, míg a kognitív pszichológia Kállai János által idézett emblematisz képviselői felfogásában a kognitív térkép lényege a téri környezet mentális reprezentációja, aminek a kifejeződéseit (rajzban, szóban stb.) tekintjük a pszichológiában mentális térképnek. A környezetpszichológiai megközelítés lényege, hogy a világ 'leképeződése' a fejben lehet kognitív reprezentáció természetű, de alapján nem tud létrejönni és fenntartódni a külvilággal való tranzakció (ahogy Ferkai András opponensem említi Cooper Marcus módszere kapcsán: „anyagi tranzakció”¹⁸) nélkül, tehát a megértése is így lehetséges. A kognitív és a mentális térkép része és szociofizikai/szociokulturális kontextusa annak, ahogyan magunkat definiáljuk a hétköznapi élet terében. Ebben a felfogásban nem pusztán úgy tekintjük a mentális térképet, mint a kognitív térkép explikált, manifeszt változatát, amelyet általános (pl. Lynch-i¹⁹) térképjellemzők mentén érdemes vizsgálni, hanem mint a környezetpszichológiai személy–környezet tranzakció kommunikációját. Így értelmezve, a mentális térkép rajzolása – bár általában feladatszerűen történik – expresszív, részben szándékos, részben nem szándékos környezeti kommunikációs²⁰ viselkedés²¹ – vagyis ebben a gondolatmenetben tekinthető egy szociofizikai „kognitív–affektív struktúra externalizációjaként”²² a képi expresszió egy formájának. A mentálistérkép–rajzolást (akár annak a jelen vizsgálatban alkalmazott retrospektív, emlékfelidéző formájában) környezeti kommunikációs képi kifejezési módszerként alkalmasnak tartom arra, hogy a szociofizikai kontextus ábrázolásának (a mentális térképnek) az elemzésével feltárjuk annak mögöttes dinamikáját, amiben alkalmazhatók a pszichológiai rajzelemzési módszerek is. A rajzolással vagy egyéb módon manifesztálódó mentális térképek jellegzetességeit befolyásolja²³ többek között például az életkor, a téri képességek (például a nagyléptékű tér kicsinyítése vagy a két dimenzióban való kifejezés képessége), valamint a rajzkészség is – ezért a Nivegy-völgyi mentális térképek későbbi feldolgozásában ezek a mutatók működhethetnek. A mentális térkép, mint környezeti kommunikációs képi kifejezés elemzési folyamata természetesen nem pusztán brainstorming volt, hanem a mentális térképek által kommunikált, megélt szociofizikai kontextusok transzdiszciplináris (TD) „megfejtése”, „dekódolása” a transzdiszciplináris elemzőcsapat (pszichológus, építész, vizuális kutató, művészettörténész) által, akiknek sokféle, részben a térhez, részben a humán működésekhez kötődő szakértelme garanciát jelentett a sokrétű, TD-elemzésre. Kutatásunkban ezért érdektelen lett volna a gyakran alkalmazott kategorizációs szempontok szerinti elemzés. Épp ennek a dinamikának a feltárásával világíthatjuk meg, hogy az építészek és a laikusok (terminológiámban: térszakértők és térlaikusok) eltérései az evidenciáknál bonyolultabbak, és ennek feltárásában a környezetpszichológiának kulcsszerepe van. Vizsgálatunk eredménye szerint egy építészeti tapasztalattól független, a pszichológiai fejlődés szempontjából viszont kitüntetett szociofizikai kontextust (az első önálló környékhasználatot) lerajzoltatva (mentális térkép), mind a térszakértő, mind a térlaikus csoport tagjai jól megítélhető, jól kategorizálható (értelmezhető) mentális térképeket produkáltak – tehát ebből a szempontból nem differenciált a vizsgálati csoportok között a rajztudás. Az, hogy végül az ábrázolásmód (térképszerű vs. képszerű) mentén különültek el a kezdő térlaikusok és térszakértők, megint csak arra utal, hogy – bár logikus lenne – itt nem a rajzolás színvonala a lényeges, hanem az a dinamika, ahogyan a pszichológiailag jelentős élmény (első önálló kultérhasználat) kifejezése történik a mentális térképezés, mint projektív eljárás során. Ugyanakkor – ahogyan az értekezésben – válaszómban is hangsúlyozni szeretném, hogy a kérdés további célzott vizsgálatokat igényel.

¹⁷ Letenyei, L. 2005. *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása* (pp. 147–186). Budapest: L'Harmattan, Ráció.

¹⁸ Ferkai, 2018. p. 9.

¹⁹ Lynch, K. 1960. *The image of the city*. Cambridge: MIT Press.

²⁰ Dúll, A. 2014. A környezeti kommunikáció vázlata. In A. Szász, & F. Kirzsa (Eds.), *A kultúra rejtelvei* (pp. 162–173). Budapest: MAKAT.

²¹ Dúll, 2017.

²² Vass, Z. 2011. *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései – szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan. p. 19.

²³ Dúll, A., Somogyi, K., Hülber, A., Brózik, P., & Szabó, J. 2018 – megjelenés alatt. A szociofizikai önállóság első szintere: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképábrázolásainak összehasonlítása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1/6), 83–110. p. 86.

Opponenseim az alsómocsoládi kutatással kapcsolatban több módszertani felvetést is megfogalmaztak.

Kállai János első kérdése, hogy mennyire alkalmazhatók a kutatásból származó adatok a településre. Mivel Magyarországon nincs hagyománya a folyamatorientált településfejlesztésnek²⁴, így a kutatás elméleti és módszertani megalapozásként szolgált egy ilyen jövőbeni gyakorlathoz. Ugyanakkor természetesen, a vizsgálat célja volt az alsómocsoládi fejlesztésekhez való konkrét hozzájárulás is. Az eredményekből kiderült, hogy még egy ilyen kistelepülés lakossága sem egységes a lokalitásélmény tekintetében, és az egymástól markánsan eltérő szociofizikai lokalitásélmény–mintázattal jellemezhető csoportok különböző módon élik meg a településfejlesztéssel járó változásokat, és eltérő stratégiával vonhatók be a participációba. Az eredmények figyelembe vételével differenciált, a lakosok lokalitásélményét is figyelembe vevő folyamatorientált településfejlesztési stratégia fejleszthető, ami ténylegesen képes elősegíteni a személy–környezet megfelelést a faluban. Egyébként pontosan a kutatási koncepció „Alsómocsoládra szabottsága” miatt nem került sor kontrolltelepülés bevonására a vizsgálatba (bár bizonyos értelemben, ha nem is szigorú illesztettséggel és nem „kontrollcsoportként”, a Nivegy-völgyi kistelepülések vizsgálata sok tekintetben hozzájárul az alsómocsoládi kutatás esetében felvázolt folyamatorientált településfejlesztés értelmezéséhez). Ugyanakkor egyetértek az Opponensem felvetésében implikált megfontolással: amennyiben általános érvényű folyamatorientált településfejlesztési modelleket, protokollokat szeretnénk kidolgozni, mindenképpen kívánatos általános település-összehasonlító vizsgálatok mentén kialakítani azt.

Ide kapcsolódik a vizsgálati minta kis létszámának kérdése. Kállai János opponensem a terepvizsgálatok egyik legjelentősebb hátrányára tapintott rá. Ugyanakkor szeretném kiemelni, hogy az értekezésben tárgyalt településkutatások vizsgálati mintájának elemszáma csak a megszokott, könnyen hozzáférhető populációkkal (pl. egyetemi hallgatók) végzett laboratóriumi kérdőívkitöltésekhez képest korlátozott. Itt is fontosnak tartom elmondani, hogy saját vizsgálatunkban hozzáférési mintavétellel a 2014-ben 346 főt számláló lakosságú Alsómocsoládról összesen 62 személy vett részt, ebből 61 fő adataival tudtunk számolni. Ez látszólag kis minta, de ha tekintetbe vesszük, hogy a vizsgálati mintát annak fontosabb szociológiai jellemzői mentén illesztettük a KSH 2011. évi megfelelő népszámlálási kategóriáihoz, ily módon törekedve a kis létszámú származó hátrányok kompenzálására, akkor az illesztésből az derül ki, hogy a minta az alsómocsoládi lakosság 2014. évi összetételét megfelelően reprezentálja (kivéve az iskolai végzettséget), vagyis illesztett mintának tekinthető. A Nivegy-völgyben 2015-ös adatok szerint mintegy 800 fő lakott, Balatoncsicsónak 220 lakosa volt. A mi két adatfelvételünk során összesen 206 Nivegy-völgyi, és 74 balatoncsicsói lakost sikerült megkérdeznünk, ami – tekintve a kistájon élők összlétszámát és egyéb szocioökonómiai jellemzőit – nem is olyan kis létszámú minta. Az értekezésben alkalmazott ötvözött kvalitatív és kvantitatív stratégia és ezen belül az értelmezési megfelelés²⁵ elve éppen ezekben a kutatásokban működik jól: a minta nagysága és illesztettsége megfelelő ahhoz, hogy statisztikai számításokat végezzünk, ugyanakkor – ezzel összefonódva – elég teret kap a kvalitatív elemzés és értelmezés is.

Az alkalmazott statisztikai elemzésekkel kapcsolatban Kállai János említi a PVQ-skála egyes faktoroknál mutatkozó kifejezetten gyenge Chronbach alfa mutatóit, hiányolja a Bonferroni korrekció használatát és jelzi, hogy tendenciaszerű eredmények is értelmezésre kerültek az elemzésben.

A reliabilitásvizsgálat szerint valóban nem minden PVQ-skála mutatott magas megbízhatóságot, ám Schwartz saját kutatásaiban²⁶ is rendre hasonlóan gyenge reliabilitásmutatókat talál. Ennél erősebb indoklás arra, hogy saját elemzésünkben mi is alkalmaztuk az értékeknek a Schwartz által kidolgozott dimenzionális felosztását, hogy vizsgálatunkban az értékek korrelációs mátrixa²⁷ alapján kirajzolódtak előre jelezhető összefüggések, amelyek azt jelzik, hogy az alsómocsoládi vizsgálati csoportban a szakirodalmi leírásnak megfelelően működött az értékek motivációs rendszere. Az adatkorrekció hiányával kapcsolatban fontos, hogy csak abban az esetben

²⁴ Sadan, E., & Churchman, A. 1997. Process-focused and product-focused community planning: Two variations of empowering professional practice. *Community Development Journal*, 32(1), 3–16

²⁵ Seamon, D., & Gill, H. K. 2015. Qualitative approaches to environment–behavior research. Understanding environmental and place experiences, meanings, and actions. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 115–136). Chichester: Wiley.

²⁶ Pl. Bilsky, W., Janik, M., & Schwartz, S. H. 2011. The structural organization of human values—Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(5), 759–776.

²⁷ Düll, 2017. 18. melléklet, p. 555.

tudunk/érdemes korrigált korrelációt számolni, ha értelmes a reliabilitásmutató. A Nivegy-völgyi vizsgálatban kellően nagy minta állt rendelkezésre ennek kiszámításához, viszont az alsómocsoládi (és a balatoncsicsói) mintában ehhez alacsonyok voltak az elemszámok – és ebből fakadóan esetleges/semmitmondó volt a reliabilitásmutatók értéke –, így végül nem számoltunk korrigált korrelációt. A kutatások ötvözött kvalitatív és kvantitatív stratégiája és ezen belül az értelmezési megfelelőség elve szerint a tendenciaszintű eredményeket a maguk súlyán értelmezni kell, mi több, sok esetben a teljes, koherens értelmezés céljából a statisztikailag jelentős eredmények mintázatával összevetve sor kerülhet akár a statisztikai összefüggések hiányának értelmezésére is.

Az alsómocsoládi értékvizsgálathoz kapcsolódik Kapitány Gábor izgalmas felvetése az értékutatások szociokulturális kontextusfüggőségével kapcsolatban.

Opponensem egy saját korábbi kutatásában²⁸ az ESS (*European Social Survey*) 2002-10 közötti öt adatfelvételének eredményeit elemezte a teljes magyar mintában kvalitatív szociológiai szempontból, és azt tapasztalta, hogy a Schwartz-kérdőív 21 alapértékének preferenciasorrendje részben változott az idő múlásával. A változásokban – amelyek nem feltétlenül lineárisak, és nem azonos intenzitással zajlanak²⁹ – életkori tendenciák is mutatkoztak. Maximálisan egyetértek Opponensem megállapításával a követő vizsgálatok nélkülözhetetlenségéről: az értékek változásmintázatának feltárása természetesen az alsómocsoládi vizsgálatban is fontos lenne, mind az értékek önálló változását, mind a köröttük szerveződő teljes lokalitásélmény mintázódását tekintve. A követő vizsgálatoknak – elméleti értékükön túl – az ilyen településfejlesztési folyamatokba visszacsatolható közvetlen gyakorlati haszna is lehet.

Mind az alsómocsoládi, mind a balatoncsicsói kutatásokkal kapcsolatban releváns Kapitány Gábor opponensem felvetése a szomszédokhoz való viszony vizsgálatának fontosságát illetően.

A szomszédok és a szomszédság/környék (*neighborhood*) kérdésköre központi szerepű a környezetpszichológiában is. Saját korábbi, otthoni környezetekkel kapcsolatos kutatásaimban³⁰ is kirajzolódott az az eredmény, hogy az otthon szociofizikai környezetére kialakult otthonkötődés a szomszédokhoz való viszonyal való dinamikus kapcsolatban határozható meg. A pszichológiában is sokat vizsgált kérdéskör „Az 'én' és a 'másik' oppozíciója[amely] a mindennapi élet elemi tapasztalata és nemcsak kultúrán belüli, de kultúraközi értelemben is adekvát élmény.”³¹ A szomszédság közösségének tagjai térben közel laknak egymáshoz, de nem érintkeznek folyamatosan (vagyis pszichológiailag nem állnak közel egymáshoz, mint például a matri- és patrilokális letelepedési módban a rokonok). A szomszédságra is gyakran kialakul a helykötődés, illetve az ennek nyomán kifejlődő helyazonosulás³² és helyidentitás³³, amelyek összetett társas-társadalmi kategorizációs folyamatok: a személy egy olyan csoport tagjaként határozza meg magát, akiket – *in-group*- és *out-group* környékpercepciók³⁴ mentén – egy közös hely definiál csoporttá. A környék-helyidentitás a környezetpszichológiai kutatások szerint erősen korrelál a saját szomszédság előnyben részesítésével, illetve a fontos külső csoportok differenciált észlelésével és leértékelésével. A kérdéskör saját kistelepülési vizsgálataink vonatkozásában is sarkalatos. Egyrészt tapintható a mi kutatásainkban is folyton felmerülő „tősgyökeresség-üjtment” problematikában, másrészt az egész folyamatorientált településfejlesztésnek központi témája lehet a helykötődések, helyidentitások nyílt és rejtett mintázata. Az értekezésben bemutatott településvizsgálatok koncepciója szerint a helykötődés (más mért változókkal együtt) belesimul a disszertációban bevezetett lokalitásélmény konstruktumába (bár a kvalitatív elemzésekben – mint a lokalitásélmény egy komponense – részletezésre is került). Valóban érdemes lenne kiemelten vizsgálni a manifeszt és látens kötődésmintázatokat az otthon-szomszédság-település hármasszignifikáns viszonylatban, ráközelítve az *ingroup-outgroup* viszonylatokra, mind

²⁸ Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2012. Konszenzusok és ambivalenciák. Reflexiók egy értékutatás eredményeihez. *Társadalomkutatás*, 30(3), 199-223.

²⁹ Kapitány, & Kapitány, 2012.

³⁰ Dúll, A. 2002. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata II., A kutatás. *Pszichológia*, 22(2), 183-219.

³¹ Biczó, G. 2004. *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont. <http://mek.oszk.hu/02200/02201/02201.htm#5> (letöltve: 2018. ápr. 28.) [beszúrás DA]

³² Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L. 1996. Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 205-220.

³³ Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. 1983. Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83.

³⁴ Bernardo, F., & Palma-Oliveira, J.-M. 2016. Urban neighbourhoods and intergroup relations: The importance of place identity. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 239-251.

kvantitatív, mind kvalitatív módon. Ugyanerre utal az a balatoncsicsói vizsgálati eredményünk is, miszerint a lakosok otthonosságélménye bizonyos értelemben a többi lakos házára is kiterjed. A jövőbeni kutatásokban mindenképp érdemes lenne vizsgálni (illetve a települések környezetpszichológiai vizsgálataiban állandó változóként kezelni) a nyílt és rejtett szomszédságkötődési mintázatokat: hogyan játszik szerepet a társas kapcsolati tér nagyfokú hangsúlyossága az otthonkötődésben a betelepülők, illetve a tősgyökeresek között. Nagyon köszönöm Kapitány Gábornak ezt a számos kérdés továbbgondolására sarkalló felvetést.

Kapitány Gábor a továbbiakban az idegen és saját környezetek hierarchikus minősítése problematikájával kapcsolatban azt a kérdést teszi fel, hogy – mivel e minősítés dimenziói a Környezeti Szemantikus Differenciál Skála melléknévpárjaival párhuzamba állíthatók – az általam leírt karbantartottság-faktor hogyan viszonyul a viszonyított presztízshoz. Köszönöm Opponensemnek az újabb izgalmas felvetést. Az idegenség vs. saját csoport gondolkörét (is) folytatva ebből a szempontból is lényeges, hogy a vizsgált területen (Balatonfelvidék, Nivegy-völgy) az aprófalvak sajátos magyar élettörténetük szerves részeként kitörési lehetőségként tartották és tartják számon a falusi turizmust. Itt kapcsolható be a gondolatmenetbe az utazás, mint szociális státuszváltozás³⁵. Az „utazó nagyon gyakran akarva-akaratlan azt érzi, hogy az idegenben a saját társadalmi helyzeténél alacsonyabb vagy éppen magasabb helyzetbe került. Az útra indulók között - amióta egyáltalán utazásról és társadalmi státuszkülönbségekről beszélhetünk - mindig jelen volt az ilyen státuszváltás átélésének *tudatos szándéka* is.”³⁶ A Balatonfelvidéki falvakba költöző rezidenciaturisták esetében is feltehetően fennáll ez a helyzet: számukra a „helyzetváltó utazás *alternatív életlehetőségeket* mutathat meg [...], nem ritkán *értékátrendeződéssel* is jár, vagy éppen az értékrend revitalizálásával”³⁷. A betelepülők (Balatonfelvidéki szóhasználatban: bebírók vagy gyüttmentek) és a helyiek gyakorlatilag minden szociofizikai jellemzőben eltérnek: a környezetpercepcióban, a térhasználatban, a mobilitásban, az attitűdökben, a gazdasági helyzetben stb. Nagy kérdés, hogy a „fent” és a „lent” hogyan értelmezhető ebben az esetben: egy csodás természeti környezetben levő kis falu például a biztonság – biztonsághiány dimenzió és (természeti értékeit tekintve) talán még más dimenzió is a „fent”-et jelentheti. Megjegyzem, önmagában érdekes kérdés lehet a természeti környezet megítélése a társadalmi státuszkülönbségek átélésének bináris oppozíciókon alapuló jelrendszere mentén. A karbantartottság kérdésére térve, előzetesen megjegyzem, hogy a Karbantartottság elnevezést jelentéstelinek gondolom a környezetpszichológiai személy–környezet tranzakció szempontjából. Ugyanakkor izgalmas végiggondolni, hogy a státuszértékelési folyamat nyilván lejátszódik akkor is, ha nem költözés miatt változik az adott hely (pl. a saját falu) státusza, hanem mert egy környezeti változás zajlik benne: példánkban Balatoncsicsón a régi plébániaépület felújítása. Elképzelhető, hogy ebben az esetben a státuszváltó „utazás” a személy–környezet tranzakcióban mentálisan értelmezhető, és a felújítás követése, valamint a későbbi használatba vétel folyamata során zajlik le úgy, hogy a korábban „lent”-re értékelt épület értékelése fokozatosan „fent”-re kerül, a későbbiekben esetleg támogatva az egész település, sőt, az egész kistáj „fent”-re pozicionálódását. Érdekes értelmezés kínálkozik ebben a keretben arra az eddig a természeti veszteség kontextusában értelmezett, valójában nehezen értelmezhető eredményre, amit mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi kutatásban megkaptam: a településsel és az otthonnal való elégedettség is negatív összefüggést mutatott a falu látens érzelmi jelentésével, vagyis minél inkább karbantartottnak tartják a lakosok a településüket, annál kevésbé elégedettek vele és otthonukkal. Mindkét helyszín erős változásokat él meg: Alsómocsolád folytonos változásban van, beköltözőket akar fogadni megduplázva lakosai számát, a Nivegy-völgyben pedig egy éppen zajló változás előtt és közben mértük a lokalitásélményt. Ebben a kontextusban a kapott eredményeket értelmezhetjük úgy is, hogy a településeken a viszonyított presztízsz változása folyamatának voltunk tanúi, annak minden ambivalenciájával. Ebből a szempontból is izgalmas lenne a változások lezárultával megvizsgálni, hogy hogyan alakult (vagy hogyan zajlik tovább) a helyszínek szociális státuszváltozásának folyamata. Nagyon köszönöm Kapitány Gábor izgalmas felvetéseit a témában.

³⁵ Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2010. Az utazás mint szociális státuszbeli változás szemiotikai jelei. *JEL-KÉP*, 1–2, 61–80. // Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2015. The semiotic dimensions of vertical social (self)classification. *Semiotica*, 205, 243–260.

³⁶ Kapitány, & Kapitány, 2010. p. 61. [kiemelés az eredetiben]

³⁷ Kapitány, & Kapitány, 2010. p. 67. [kiemelés az eredetiben].

Köszönöm Ferkai András elismerő szavait a Nivegy-völgyi vizsgálattal kapcsolatban. Örülök, hogy kutatásaink mérhetően is igazolták a műemlékvédelmi szakemberek és építészek mindennapi tapasztalatát, miszerint egy elhanyagolt műemlék felújítása pozitív módon hat a falu és a kistérség egészének élményére. Ennek a hatásnak tényszerű, adatokkal történő igazolása már a település szintjén is fontos és újszerű, de különösen az a kistáj viszonylatában. Ráadásul eredményeink arra is felhívják a figyelmet, hogy az összefüggés nem egyszerű, hanem mintázatváltozás-szerűen alakul és számos folyamat, kontextuális tényező hat rá. Vagyis a továbbiakban környezetpszichológiai szempontból sok tényező és mechanizmus vár tisztázásra. Az „örökség bölcs használata”³⁸ tekintetében környezetpszichológusként teljesen egyetértek Opponensem véleményével, hogy egyeztetni érdemes a kulturális örökség társadalmasítása és a tudományos műemlékvédelem között. Az értekezés vonatkozó fejezeteiben összegyűjtött pszichológiai (orientáltságú) szakirodalom áttekintésével a kutatást magát kívántam megalapozni, semmiképp sem kívántam minősíteni a tudományos műemlékvédelmet. Mi több, reményeim szerint az összegyűjtött szakirodalom és az elvégzett kutatás új szempontokkal gazdagíthatja az egyeztetést a tudományos műemlékvédelem és a kulturális örökség társadalmasítása között.

Opponensem számos antropológiai, építészetelméleti és –történeti, filozófiai és pszichológiai szempontot, kiegészítést és kérdést vetettek fel az értekezés kapcsán.

Ferkai András Erving Goffman homlokzat-fogalmához kapcsolódva felveti „a valóságot elfedő maszk”³⁹ problematikáját a századfordulós Monarchia építészeti és művészeti diskurzusa kapcsán. Az Osztrák-Magyar Monarchia (k.u.k.), amit Robert Musil csak Kakániának csúfolt⁴⁰, kül- és belpolitikájában számos probléma jelentkezik ebben az időben, például a nemzetiségi ellentétek kiéleződése és az antiszemitizmus erősödése.⁴¹ A modern szemlélet jegyében a kor alkotóegyniségei és mozgalmi – ostromozva a korszak őszintétlenségét és új identitást keresve – igyekeztek elhatárolódni a múlttól és a „hogyan élhetné saját belső sorsát valaki egy folyton elidegenítő közegben?”⁴² korszakos problematikáját vizsgálták saját eszközeikkel.

Köszönöm Kállai János és Ferkai András pontosításait a Bauhaussal kapcsolatban. Opponensem árnyaló megjegyzései nyomán ma már pontosabban fogalmaznék a disszertációban. Kállai János figyelmembe ajánlja az 1920-as és 30-as évek magyar irodalmi alkotásait, többek között Füst Milán – „sajnos mostoha sorsú”⁴³ – esztétikáját is. Izgalmas lenne Füstnek a tájra vagy épp a rendre és rendetlenségre vonatkozó gondolatainak környezetpszichológiai elemzése. Köszönöm a filozófiai ajánlásokat is Kállai Jánosnak és Ferkai Andrásnak – érdemes a környezetpszichológia gondolkodást tovább tágítani Bachelard, Norberg-Schulz, Böhringer, Tillmann és mások művei kapcsán.

Mindhárom opponensemnek hálás vagyok a gazdag szakirodalmi ajánlásokért, amelyek gyakorlatilag minden, az értekezésben említett témában gazdagítják ismereteimet és gondolkodásomat a környezetpszichológiával összekapcsolható tudományos területeken az építészetelmélet és –történettől kezdve a térfilozófián, az értékszociológián és a művészi és építészeti térelméleteken át a szemiotikáig vagy az antropológiai kontextusú művészetelméletekig. Mivel a jelen értekezésben és egész munkásságomban a pszichológusok mellett mindenképp szeretném megszólítani a környezettervezéssel és -alakítással foglalkozó szakembereket, elsősorban az építészeteket, ezért ehhez a megszólításhoz és a párbeszédhez égető szükség van ezekre a tudásokra.

³⁸ Ferkai, 2018. p. 5.

³⁹ Ferkai, 2018. p. 7.

⁴⁰ Erős, F. 2006. Freud, Ferenczi és a monarchia világa („valami nagyon szép”). *Lettre*, 62.
<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00046/eros.html> (letöltve: 2018. 04. 01.)

⁴¹ Döme, L. 1995. Sigmund Freud, a pszichoanalízis felfedezője és a zsidó kisebbségi lét a Habsburg Monarchiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1–2, 163–178.

⁴² Nagy, Zs. 2011. A tulajdonságok nélküli Musil. *Idegyógyászati Szemle*.

http://www.elitmed.hu/ilam/gondolat/a_tulajdonsagok_nelkuli_musil_8662/ (Letöltve: 2018.04.01.)

⁴³ Kis Pintér, I. 1997. Néhány megjegyzés az új kiadáshoz. In M. Füst 1947/2006. *Látomás és indulat a művészetben* (pp. 489–493). Budapest: Fekete Sas Kiadó. p. 489.

Opponenseim számos, kutatáshoz kapcsolódó gondolatot is felvettek bírálataikban. Kifejezetten izgalmas lehet a későbbiekben megvizsgálni Ferkai András felvetései nyomán, hogy mi állhat a laikusok absztrakt modern stílust elutasító attitűdje mögött, hogyan függenek össze az építészeti szakmai sémák és a környezeti önéletrajz, hogyan alakul a helyek megértésének szemlélete és szemléltetése az építészeti oktatásban. Kállai János felvetései kifejezetten inspirálóak mind a mentális térképezés kutatása, mind a folyamatorientált településfejlesztés kifejlesztése szempontjából. Kapitány Gábor pedig számos olyan szempontot adott, amelyek segítik az antropológiai, szemiotikai, szociológiai tudás szerves beépülését a környezetpszichológiai kutatásokba.

Nagyon hálás vagyok Ferkai Andrásnak, Kapitány Gábornak és Kállai Jánosnak az értekezésemről írott alapos, részletes és a környezetpszichológia ügyét támogató véleményeikért. Szeretném kifejezni abbéli reményemet, hogy sikerült részletes, kielégítő és egyben transzdiszciplináris válaszokat adnom Opponenseim inspiráló észrevételeire. Szeretném megköszönni a bírálatokban megfogalmazott kritikai és megújító szempontokat, amelyek pótolhatatlan ösztönzést és segítséget nyújtanak abban, hogy szakmai tevékenységem során tovább munkálkodjam a környezetpszichológia hazai kiteljesítésén és a társszakmákkal való együttműködés továbbfejlesztésén.

Budapest, 2018. május 8.

